

Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs

Kristjan Kask

Sisukord

Lühikokkuvõte

Sissejuhatus

1. Ülevaade kohtueelse menetlusega seotud uuringutest

1.1. Alaealiste ülekuulamist puudutavad õigusaktid

1.2. Eestis tehtud uuringud

1.3. Mujal tehtud uuringud

2. Videosalvestatud

ülekuulamiste analüüs

3. Kasutatud kirjandus

Lühikokkuvõte

Uuringu eesmärk oli anda hinnang, milline oli seksuaalse väärkohtlemise ja perevägivalla kriminaalasjades alaealiste kannatanute ülekuulamise praktika aastatel 2013–2014 ning kuidas vastab ülekuulamine kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud ja struktureeritud küsitlemismeetodite juhtnööridele. Peamised andmeallikad olid videosalvestatud ülekuulamisprotokollide transkriptsioonid.

Uuringu peamised järeldused

Laste ülekuulamine erineb märkimisväärselt täiskasvanute ülekuulamisest, sest laps võib unustada asjaolusid kiiremini ja anda ebatäpsemaid vastuseid ning suunavad küsimused võivad teda rohkem mõjutada. Kõige tõesemad on alaealiste tunnistajate esmased ja sellised ütlused, mis on saadud lapsi arvestava küsitlemismeetodi abil. Lapsesõbralik küsitlemismeetod aitab vähendada lapse teisese ohvrustumise tõenäosust ja suurendab täpse info hulka lapse vastustes. Ülekuulamise põhjalikuma ettevalmistuse eesmärk on luua lapsega parem kontakt, selgitada videosalvestatud küsitlemisel juhtuma hakkavat (sh kas laps on nõus salvestamisega) ja hinnata ka vajadust kaasata spetsialist (nt teatud erivajaduste korral kliiniline lastepsühholoog).

Analüüsiti kümnet Põhja, Lõuna, Ida ja Lääne piirkonnas alaealisega tehtud videoülekuulamise transkriptsiooni. Laste keskmine vanus oli 10 aastat, ülekuulamine kestis keskmiselt 42 minutit ja lapse käest küsiti keskmiselt 292 küsimust. Uuringutulemuste tõlgendamisel tuleb arvesse võtta, et uurimuse valim oli väike.

1. Enamikul juhtudel küsitakse lapse käest üks küsimus korraga. Vaba ja juhitud meenutuse osa on endiselt väike, kuigi lapsed vastavad just nendele küsimustele kõige pikemalt. Võrreldes varasema praktikaga¹ on vähenenud suletud küsimuste osa ja suurenenud täpsustamise ja peegeldamise osa. Edasistes koolitustes tuleks suuremat rõhku panna vaba meenutuse osa suurendamisele ülekuulamistel.

Kriminaalpoliitika analüüs

Nr 1/2015

www.kriminaalpoliitika.ee

www.just.ee

JUSTIITSMINISTEERIUM

2. Eriettevalmistusega ja ilma selleta uurijate ülekuulamised erinevad. Eriettevalmistuse saanud uurijad kasutasid rohkem avatud küsimusi, täpsustamist ja peegeldamist, vähem suletud ja suunavaid küsimusi. Seega on eriettevalmistust pakkuv koolitus parandanud ülekuulamise kvaliteeti.

3. Laste ülekuulamised vastavad suuremal määral kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud (nt lapsele tema õiguste ja kohustuste tutvustamine) ja vähem struktureeritud küsitlemis-meetodite juhtnööridele tegevuste järgnevuse asjus (nt vaba meenutuse pikendamine). Teistes riikides kasutatavates struktureeritud küsitlemise juhtnöörides¹ näidatud tegevuste järgnevusele vastas seitse ülekuulamist, üks vastas juhtnööridele mõõndustega ja üks ei vastanud lapsesõbraliku küsitlemise põhimõtetele.²

4. Paaril analüüsitud juhul anti lastele katta lubadusi. Lastele peab andma lubadusi, mida saab pidada. Kui laps on mures, kes tema videot võib näha, siis tuleb talle ka seda ausalt seletada. Samuti on probleemne olukord, kus seaduse kohaselt tuleks ülekuulamist videosalvestada, aga laps pole sellega nõus. Last tuleks motiveerida, aga mitte sundida ütlusi andma, sest viimasel juhul võib kannatama hakata ütluste usaldusväärsus.

5. Ülekuulamistel ilmnes korralduslikke kitsaskohti. Ühe juhul sekkus juures viibinud lapsevanem ülekuulamise käiku, püüdes aidata lapsel küsimustele vastata, aga oli seejuures suunav. Tähtis on täpsustada, kes ja mis juhtudel peaks lisaks lapsele ja küsitlejale viibima vahetult ülekuulamise juures, ning millised isikud peaksid jälgima ülekuulamist pigem peegelklaasi tagant või kaameraruumist.

6. Spetsialisti roll ülekuulamiste juures on ebaselge ja isikuti erinev. Kahel juhul piirdus spetsialisti tegevus ülekuulamisel uurija faktivigade täpsustamisega (nt sündmuse aeg), kahel juhul püüdis spetsialist lapsele rohkem selgitada ja lapse öeldut täpsustada, aga samas ka lapse vastamist suunavate küsimuste abil ülearu hõlbustada. Spetsialistil, kel pole kriminaalmenetluse ja küsitlemistaktika ettevalmistust, võib olla raske seista laste parimate huvide eest. Spetsialist peaks aitama kannatanul meenutada ja vajaduse korral katkestama menetleja eakohatu jutu.

7. Jäeb ka ebaselgeks, mis asjaoludel spetsialisti kaasatakse ülekuulamise juurde: kas seadusest lähtudes (väljaõppeta menetleja) või olukorrast lähtudes (menetlejal on väljaõpe, aga ta arvab, et lapse eripärade tõttu nt võõraste inimestega suhtlemisel võib spetsialisti kohalolek ülekuulamise kvaliteeti parandada). Seega on tähtis täpsustada, milline on ülekuulamisel osaleva spetsialisti roll ja mis tingimustel spetsialist ülekuulamise juurde kaasatakse. Spetsialisti kaasamine ei tohi olla formaalsus. Tema teadmisi ja oskusi võib mõjutada tema haridus (psühholoog, lastekaitsja, sotsiaaltöötaja, ohvriabitöötaja). Kindlasti tuleks spetsialist kaasata juhul, kui uurijal pole ülekuulamisalast eriettevalmistust, ja ka erijuhtudel, kui lapse ülekuulamine on raskendatud (näiteks kliiniline lapsepsühholoog vaimse alaarengu, autismispektri häire või hüperaktiivsus-tähelepanuhäire korral). Samuti on tähtis selgitada ülekuulamisel osalevale tõlgile, et oluline on tõlkida uurija ning lapse vestlust, mitte hakata ise lapselt küsimusi küsima või küsitut täpsustama.

¹ Ministry of Justice, UK. Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance on Interviewing Victims and Witnesses, and Guidance on Using Special Measures. 2011.:<http://www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/vulnerable-witnesses/achieving-best-evidence-criminal-proceedings.pdf>(11.03.2014).

² Üks ülekuulamine on sellest analüüsist eemaldatud, sest analüüsiks oli kättesaadav ainult osaline ülekuulamisprotokoll, seega on esitatud andmed üheksa ülekuulamise kohta.

8. Üks laps rääkis ülekuulamisel, et tal oli ebamugav viibida politseimajas. Mõnedes riikides (nt Island, Norra, Rootsi) on üle mindud nii-öelda lastemaja mudelile, kus kõik kriminaalmenetluse lapsega seotud toimingud tehakse eraldi majas või majaosas (alates kohtumeditiinilistest protseduuridest kuni videosalvestatud ülekuulamiseni). Tuleb arutleda, kas seda mudelit oleks otstarbekas kasutada ka Eestis.

Ettepanekud

1. Kuna õppematerjale napib, siis on tähtis välja töötada ülekuulamise nädisintervjuud ja juhendmaterjalid; samuti peaks fikseerima üldised lapsepäraste ülekuulamise ja selle ettevalmistamise põhimõtted (politsei, prokuratuuri töökorralduslike juhistena). Seal peaks olema sätestatud, et üks ülekuulamise osa on ka enne ülekuulamist saadud andmete hindamine ning edasise käitumise plaanimine ja ülekuulamistaktika ülesehitamine. Samuti oleks abiks näiteks info- või juhendmaterjal alaealisele ülekuulamise kohta kohtueelses menetluses, mis aitaks uurijal (või mõnel muul menetlusprotsessi osalisel) alaealist paremini ülekuulamiseks ette valmistada ja pingeid vähendada.
2. Menetlejatele peaks võimaldama regulaarset tagasisidet ülekuulamise kohta (nt küsimuste liigid ja küsitlemise struktuur) ja jätkukoolitusi, sh töötajate isikliku hakkamasaamise supervisioone. Pidev tagasiside aitab parandada ülekuulamise kvaliteeti ja rakendada koolitustel õpitud teadmisi tõhusalt praktikasse. Jätkukoolitused võiksid keskenduda näiteks erivajadustega alaealiste ülekuulamisele (sh peresisese seksuaalvägivalla all kannatanud lapsega usalduse loomine) või ülekuulamise alaosaade põhjalikumale käsitlemisele ja harjutamisele (näiteks vaba meenutuse pikendamine küsitlemise käigus), tuginedes varasemate ülekuulamise tugevustele ja nõrkustele. Tähtis oleks võimaldada menetlejatele ka põhjalikumalt väljaõpet välismaal ja kaasata koolitustesse väliseksperte.
3. Alaealiste küsitlemisel kogenumad uurijad saaksid anda oma teadmisi ja kogemusi kolleegidele edasi kovisiooni käigus, vaadates videosalvestatud ülekuulamisi ja analüüsides ülekuulamise transkriptsiooni järgi küsimusi. Samuti peaks juurutama praktikat, kus menetleja omandab kõigepealt teoreetilised ja esmased praktilised teadmised alaealise ülekuulamise eripäradest ning asub alles siis iseseisvalt menetlustoiminguid läbi viima. Oskuste kinnistamiseks ja säilitamiseks peaksid menetlejad saama oskusi tihti praktikas rakendada. Ülekuulamise kvaliteedi parandamiseks saaks kasutada ka arvutisimulatsioone, kus saab küsitleda n-ö interaktiivset last ja saada oma soorituse kohta tagasisidet.
4. Senisest suuremat rõhku tuleb panna usalduse tekitamisele lapskannatanuga suhtlemisel ja küsitlemisreeglite selgitamisele lapsele (näiteks olukordades, kus tunnistada tuleb lähedaste kohta – seetõttu on lapsel hirm, mis saab edasi temast ja lähedasest).
5. Üldteadmisi alaealiste ülekuulamise eripäradest peaks jagama laiemale hulgale politseiametnikele. Nii suureneksid teadmised lapsepärasest ülekuulamisest, näiteks sellest, et lapsesõbraliku menetlemise huvides on oluline, et küsitaja oleks ettevalmistuse saanud professionaal, kes vajaduse korral viib läbi kõik lastega plaanitavad ülekuulamised, ja võimaluse korral kuulatakse last üle ainult üks kord.

Sissejuhatus

Viimastel aastakümnetel on järjest rohkem pööratud tähelepanu alaealistega seotud kriminaal-asjade menetlemise iseärasustele. Lapse õiguste konventsioon³ ja lastekaitseadus⁴ kohustavad alati ja igal pool seadma esikohale lapse huvid. Valdkonna tähtsust seaduse ja kriminaalpoliitika strateegilisel tasandil on rõhutatud nii Laulasmaa deklaratsioonis⁵ (võitlus alaealiste poolt ja nende vastu toime pandud kuritegevusega, esmajärjekorras lapsohvritega vägivalda- ja seksuaal-kuritegudega) kui ka riigikogus 9.06.2010 heaks kiidetud „Kriminaalpoliitika arengusuundades aastani 2018“⁶.

Lapse huvide ja õiguste seisukohast on oluline ka lapse kohtlemine kriminaalmenetluses, sh lapse ülekuulamisel. Kõige tõesamad on alaealiste tunnistajate esmased ja sellised ütlused, mis on saadud lapsi arvestava küsitlismeetodi abil.⁷ Laste küsitllemisel saadav tõendusmaterjal on väga otseses seoses menetleja väljaõppega ja tema püüdega jälgida ülekuulamist hõlbustavaid juhendeid.⁸ Teistes riikides on lisaks ülekuulamist reguleerivatele seadustele välja töötatud ka küsitllemist toetavaid juhendmaterjale (nt spetsiaalsed juhtnöörid laste küsitllemiseks Inglismaal, Walesis⁹ ja Šotimaal¹⁰). Sellised juhendmaterjalid aitavad menetlejal olla ülekuulamisel rohkem struktureeritud, arvestada alaealise arenguseärasustega, vältida lapse teisest ohvrustumist ja ülekuulamise negatiivseid tulemusi, muutes seeläbi õigussüsteemi töö tõhusamaks.¹¹

Struktureeritud küsitllemise juhtnöörides¹² esitatakse järjekord, mida menetleja peaks küsitllemises järgima. Esiteks, ülekuulamise ettevalmistamine, kus on oluline koguda lapse kohta võimalikult palju eelinfot ja selle põhjal otsustada, kas on vaja kaasata veel kedagi ülekuulamise juurde. Järgmiseks ülekuulamine ise, kus tuleb luua lapsega usalduslik suhe ning tutvustada ennast ja teisi juuresolijaid ning minna edasi järgmiste sammude kaudu: tõe rääkimine ning tõest ja valest arusaamise kontrollimine; ülekuulamise videosalvestamine ja sellega nõusolek; ülekuulamise teema juurde liikumine ilma suunamata ning vaba meenutuse võimaldamine ja pikendamine; täpsustav küsitllemine lapse jutu alusel; ülekuulamise lõpus kokkuvõtte tegemine, viimase võimaluse andmine meenutamiseks, neutraalse teema juurde liikumine ning enda kontakti andmine. Sellele järgneb ülekuulamise hindamine nii saadud info kui ka küsitlēja soorituse mõttes.

³ Lapse õiguste konventsioon (1996). Riigi Teataja II, 16, 56.

⁴ Eesti Vabariigi lastekaitse seadus (1992). Riigi Teataja I, 28, 370.

⁵ Justiitsministeerium ja siseministeerium (2005). Laulasmaa deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse eelistustest. <https://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kuritegevusevastased-prioriteedid> (13.03.2011).

⁶ Justiitsministeerium (2010). Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. <https://www.just.ee/et/kriminaalpoliitika-arengusuunad> (14.04.2011)

⁷ Lamb, M.E., Sternberg, K.J., & Esplin, P.W. (2000). Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development*, 71, 1586–1596.

⁸ Agnew, S.E., Powell, M.B., & Snow, P.C. (2006). An examination of the questioning styles of police officers and caregivers when interviewing children with intellectual abilities. *Legal and Criminological Psychology*, 11, 35–53.

⁹ Ministry of Justice, UK. Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance on Interviewing Victims and Witnesses, and Guidance on Using Special Measures. 2011. <http://www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/vulnerable-witnesses/achieving-best-evidence-criminal-proceedings.pdf> (11.03.2014).

¹⁰ The Scottish Government. 2011. Guidance on joint investigative interviewing of child witnesses in Scotland. <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/365398/0124263.pdf> (01.12.2014).

¹¹ Milne, R. & Bull, R. (2003). Does the cognitive interview help children to resist the effects of suggestive questioning? *Legal and Criminological Psychology*, 8, 21–38.

¹² Ministry of Justice UK; konkreetsemate tehnikate osas Lamb jt 2008.

Metoodika

Uuringu eesmärk

Alaealiste ülekuulamise ja uurijate küsitlemisstiilide kohta on Eestis tehtud valdkondlikke uuringuid¹³ ning on avaldatud teadusartikleid¹⁴ ja üliõpilastöid¹⁵. Käesoleva uuringu eesmärk on anda hinnang, milline on seksuaalse väärkohtlemise ja perevägivalla kriminaalasjades alaealiste kannatanute ülekuulamise praktika aastatel 2013–2014 ning kuidas vastab ülekuulamine kriminaalmenetluse seadustikus sätestatule ja struktureeritud küsitlemismeetodite juhtnööridele. Peamised uurimisküsimused on: kuidas järgitakse lapsesõbraliku menetluse põhimõtteid ja alaealise kannatanu erikohtlemise erisusi kriminaalmenetluses; milline on erialaspetsialistide pädevus alaealiste ülekuulamisel; millised on ülekuulamise korralduslikud kitsaskohad.

Andmeallikad

Põhilised andmeallikad olid videosalvestatud ülekuulamisprotokollide transkriptsioonid, sest nendes on võimalik eristada uurija küsimusi ja lapse vastuseid (tegu on ülekuulamise steno-grammiga) ning samuti taustinfot ülekuulamise kestuse, aja, koha ja juuresviibivate isikute kohta. Nende kriminaalasjade väljaselgitamiseks, kus oli kasutatud videoülekuulamist, kasutati kohtute infosüsteemi andmeid 2013.–2014. aastal lastevastastes seksuaalkuritegudes jõustunud süüdimõistvate kohtuotsuste kohta ning E-toimiku andmeid 2013. aastal registreeritud (KarSi § 121 ja §-de 141–146 alusel) ja samal aastal tehtud kriminaalasja lõpetamise määruste kohta. Videoülekuulamise protokollide valikul lähtuti sellest, et ülekuulamised oleks tehtud aastail 2013–2014 toimunud menetluste raames; ülekuulamisi oleks eri prefektuuridest ja eri süütegude kohta (nt kehaline väärkohtlemine, seksuaalse enesemääramise vastased süüteod). Analüüsi hõlmatud ülekuulamised toimusid vahemikus 2011 kuni 2014.

Ülekuulamisprotokollide puhul uuriti alljärgnevat. Taustandmetest kasutati järgmisi andmeid: menetlusosalise liik (kannatanu), sugu ja vanus küsitlemise hetkel; küsitlemise pikkus minutites; kriminaalasja liik (nt füüsiline ja/või seksuaalne väärkohtlemine) ja kuriteokoosseis (KarSi §); kahtlustatava seos kannatanuga (tuttav või võõras); prefektuuri tööpiirkond; menetleja sugu; ülekuulamise koht ja juuresviibivad isikud (sh spetsialist, tõlk); ülekuulamise korduvus (küsitlemiskorra number ja küsitlemiskordade arv kokku); videosalvestamise tehniline lahendus; aeg korduvate ülekuulamiste vahel (kui võimalik).

¹³ Kask, K. ja Justiitsministeerium. 2009. Erialaspetsialistide pädevus alaealiste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamisel kriminaalmenetluses. Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus, Kriminaalpoliitika osakond: Tallinn.

¹⁴ Kask, K. (2012a). I use what I use: Estonian investigators' knowledge of investigative interviewing. *Juridica International*, 19, 161-169; Kask, K. (2012b). Dynamics in using different question types in Estonian police interviews of children. *Applied Cognitive Psychology*, 26, 324–329; Kask, K. (2010). Spetsialisti rollist alla 14-aastase lapse ülekuulamisel. *Sotsiaaltöö*, 2, 45–48; Kask, K. (2010). Menetlejate küsitlemistehnikad. Alla 14-aastaste laste ülekuulamisprotokollide analüüs. *Juridica*, 2, 120–125; Kask, K. (2007). Arengupõhiselt sobivad meetodid laste küsitlemiseks. *Juridica*, 4, 229–238.

¹⁵ Kask, S. (2011). Lapstunnistaja erikohtlemine kriminaalmenetluses. Magistritöö, Tallinna Ülikool, Sotsiaaltöö Instituut: Tallinn; Thal, E. (2009). Alaealise kannatanu ülekuulamine ja selle videosalvestamine kohtueelses menetluses. Bakalaureusetöö, Sisekaitseakadeemia: Tallinn; Tomikas, U. (2014). Tunnistajate ülekuulamise meetodite võrdlus Eesti ja Suurbritannia kohtueelses menetluses. Uurimistöö, Tartu Ülikooli Õigusteaduskond: Tallinn.

Ülekuulamise protsessi osas kategoriseeritakse videosalvestatud ülekuulamiste transkriptioonide põhjal küsimuste liigid Lambi jt¹⁶ kategooriate järgi: vaba meenutuse hõlbustajad („räägi mulle; jutusta“); juhitud meenutuse hõlbustajad („sa mainisid autot, räägi mulle sellest lähemalt“); avatud küsimused („mis, kes, kus, millal ...“); valikvariandiga küsimused („kas ta lõi sind üks või kaks korda?“); suletud küsimused („kas tal oli seljas jakk?“); suunavad küsimused („ta ju puudutas sind?“); lapse jutu kinnitamine, peegeldamine, hõlbustavad kommentaarid („jah, mhmh“); selgitamised („ma tutvustan sulle ...“); kiitus („tubli, et sa mäletad“). Samuti registreeritakse küsimuste arv ühes lausungis ning sõnade arv küsimuste vastustes. Mitmete küsimuste küsimise puhul registreeritakse mitu küsimust lapselt korraga küsiti.

Ülekuulamise struktuuris registreeriti küsitlustes esinevaid praktikaid lähtuvalt (1) kriminaalmenetluse seadustikust¹⁷ (KrMS, §-d 70, 71) sätestatust, sh lapse arusaamine tõest ja valest, nõusolek või keeldumine ülekuulamise videosalvestamisest ja/või ütluste andmisest (sh lähedaste kohta); lisaküsimuste küsimine või kordusintervjuude läbiviimine ja (2) struktureeritud küsitlismeetodite, näiteks NICHD-protokolli¹⁸ ja kognitiivse intervjuu¹⁹ põhimõtete ilmnemisest: tervitamine, usalduse tekitamine (hobid, neutraalne teema), reeglite selgitamine (kui laps ei saa aru või ei mäleta; lubaduste pidamine), ülekuulamise teema juurde minek, vaba meenutuse küsimine ja selle pikendamine, korduvate episoodide esinemise kohta küsimine, teistele inimestele rääkimise kohta küsimine, viimase võimaluse andmine meenutamiseks, minek neutraalse teema juurde ja lõpetuseks oma kontakti andmine.²⁰

Ülekuulamisprotokollide analüüsimisel kasutati statistilise meetodina dispersioonianalüüsi (ANOVA) ja Wilcoxon testi.

Aruande autor

Uuringu viis läbi ja lõpparuande koostas Kristjan Kask, teda abistas Brit Tammiste justiitsministeeriumist. Uuringu autor tänab koostööpartnereid justiitsministeeriumist ning politsei- ja piirivalveametist.

Huvide avaldamine

Uuringu autor on koolitanud politsei- ja piirivalveameti uurijaid, samuti prokuröre ja kohtunikke alaealiste tunnistajate ja kannatanute küsitlemise teemal. Autor kinnitab, et on teinud endast oleneva, et olla teaduslikult objektiivne. Analüüsi kirjutamise ajal pole tal valdkonna arendus- ja koolitustegevusega seotud lepinguid.

¹⁶ Lamb, M.E., Hershkowitz, I.U., Sternberg, K.J., Esplin, P.W., Hovav, M., Manor, T., & Yudilevitch, L. (1996). Effects of investigative utterance types on Israeli children's responses. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 627–637; Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Orbach, Y. & Esplin, P. W. (2008). *Tell me what happened*. Chichester, UK and Hoboken, NJ: Wiley

¹⁷ RT I, 11.07.2013, 1; jõustunud 01.09.2013.

¹⁸ Lamb jt 2008.

¹⁹ Fisher, R.P. & Geiselman, R.E. (1992). *Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.

²⁰ Stewart, H, Katz, C., La Rooy, D.J. (2011). Training forensic interviewers. In Michael E. Lamb, David J. La Rooy, Lindsay C. Malloy and Carmit Katz (Eds.). *Children's Testimony: A handbook of psychological research and forensic practice* (2nd ed.) Chichester: Wiley & Sons.

1. Ülevaade kohtueelse menetlusega seotud uuringutest

- 1.09.2011 jõustunud kriminaalmenetluseadustiku muudatused on kooskõlas Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee heaks kiidetud Euroopa Nõukogu deklaratsiooniga laste kaitsmisest füüsilise- ja seksuaalvägivalda eest ning Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikaga.
- Lapsesõbraliku kohtumenetluse kohta on välja antud voldikuid lapsest tunnistajale, kus on lapsele arusaadaval viisil kirjas, mis last võib kohtus ees oodata. Alaealiste menetlemisele spetsialiseerunud uurijatele on sisekaitseakadeemias korraldatud ja korraldatakse kolmenädalasi koolitusi, mida saab tõlgendada KrMSi kohaselt eriväljaõppena.
- Napib õppematerjale, näiteks videosalvestatud näidisülekuulamisi, samuti rühma- ja individuaalset supervisiooni kohta (nii ülekuulamiste kui ka töö eripärast tulenevate pingete, nt läbipõlemisega toimetulekuks) ja jätkukoolitustest.

1.1. Alaealiste ülekuulamist puudutavad õigusaktid

KrMSi 1.09.2011. a²¹ muudatused töid kohtueelse uurimise ja kohtumenetluse praktikasse mitu olulist muudatust. **KrMSi §-s 70 on näidatud alaealise ülekuulamise eripärad: kes võib alaealist üle kuulata, millal tuleb alaealise ülekuulamine videosalvestada ja kuidas saab kahtlustav kannatanule küsimusi esitada.** KrMSi § 70 lg 1 järgi võib menetleja alaealise ülekuulamise juurde kutsuda lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja, õpetaja või psühholoogi. Kui menetlejal endal on asjakohane väljaõpe, siis ta ei pea neid kaasama. Kui menetlejal väljaõpet pole, on nimetatud spetsialistide kaasamine kohustuslik järgmistel juhtudel: kui tunnistaja on alla kümneaastane ja korduv ülekuulamine võib mõjuda kahjulikult tema psüühikale; kui tunnistaja on alla neljateistaastane ja ülekuulamine on seotud perevägivalda või seksuaalse väärkohtlemisega; kui tunnistaja on kõne-, meele-, vaimupuudega või psüühikahäiretega. Alates 1. oktoobrist 2014 tegelevad Lääne, Lõuna ja Ida prefektuuris kergemate laste füüsilise väärkohtlemise (perevägivalda) juhtumite menetlemisega ka politsei ja oskondade ennetus- ja menetlustalitused, mis tähendab, et last võib küsitleda menetleja, kellel pole väljaõpet, ja sellest tingituna on KrMS § 70 sätestatud juhtudel igal juhul vaja kaasata spetsialist²².

Varem on räägitud, et spetsialisti roll ülekuulamiste juures ja kohtuistungitel on paika panemata ja menetlejatele pole selge spetsialisti vajadus kriminaalmenetluses.²³ Riigi peaprokuröri alaealiste erikohtlemise juhises on rõhutatud, et menetleja peaks spetsialisti valides eelistama piirkondlikku lastekaitsetöötajat (kel oleks kannatanuga varasem kokkupuude).²⁴ Seega peab väljaõpet tagama alaealise kannatanu ülekuulamise kvaliteedi ja lapse huvidega arvestamise.

Ülekuulamine videosalvestatakse (KrMSi § 70 lg 2), kui tunnistaja on alla kümneaastane ja korduv ülekuulamine võib mõjuda kahjulikult tema psüühikale; kui tunnistaja on noorem kui neljateistaastane ja ülekuulamine on seotud perevägivalda või seksuaalse väärkohtlemisega; kui tunnistaja on kõne-, meele-, vaimupuudega või psüühikahäiretega. Alaealise kannatanu korduv ülekuulamine (sh videosalvestamisega) võib aset leida siis, kui kohtueelse menetluse ajal on

²¹ Kriminaalmenetluse seadustik. RT I, 14.03.2011, 3.

²² Isiklik kommunikatsioon, meilivahetus Kristi Mäega politsei- ja piirivalveametist, 10.12.2014.

²³ Riigikontroll (2002). Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses. Kontrolliaruanne nr 004/2002.

²⁴ Riigi peaprokuröri juhised (29.06.2007). Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses.

kahtlustatav tutvunud alaealise videoülekuulamise videosalvestisega ning on viie päeva jooksul pärast tutvumist esitanud prokuratuurile taotluse ja prokuratuur on taotluse rahuldanud (KrMSi § 70 lg 4).

Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni²⁵ (edaspidi *konventsioon*) artikli 6 lõike 3 punkti d kohaselt on igal kuriteos süüdistataval õigus küsitleda ise või lasta küsitleda süüdistuse tunnistajaid, saavutada omapoolsete tunnistajate kohalekutsumine ja nende ülekuulamine süüdistuse tunnistajatega võrdsel tingimustel. Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK) teemakohastest otsustest²⁶ võib järeldada, et lastevastaste kuritegude menetlemisel oleks konventsiooni nõuded täidetud, kui laps kuulatakse üle eeluurimise käigus, kasutades videotehnikat, ja järgitakse kõiki menetlusnorme, kahtlustataval peab olema kohe kaitsja, kes tema õiguste eest seisab, ja kahtlustatav peab saama esitada omapoolseid küsimusi.²⁷

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitees (ENMK) 12.07.2007 heakskiidetud Euroopa Nõukogu deklaratsioon laste kaitsmisest seksuaalse ärakasutamise ja seksuaalvägivalla eest annab riikidele menetlemiseks mitu juhust. Artikkel 30 lg 1 ütleb, et kriminaalmenetluses tuleb lähtuda laste parimatest huvidest ja võtta arvesse laste õigusi, ning lg 2 rõhutab, et tuleks rakendada kaitsvat lähenemist ohvritele kindlustamaks seda, et traumaatilist kogemust ei suurendata. Artikkel 35 lg 1 toob laste ülekuulamise eripärade kohta esile järgmist: lapsi tuleb intervjuuerida ilma suurema viivitusega peale asjaoludest teatamist uurimisorganitele; ülekuulamine peab toimuma spetsiaalselt selleks olukorraks kohandatud ruumides ning ülekuulaja peab olema eriettevalmistuse saanud professionaal; ülekuulamiste arv on nii väike kui kriminaalmenetluse vajadustest lähtudes võimalik; ning lapsega koos võib olla tema seaduslik esindaja või täiskasvanu tema valikul, kui see pole sellele isikule keelatud. Artikkel 35 lg 2 rõhutab, et laste küsitlused tuleb videosalvestada ja neid salvestisi aktsepteeritakse hilisemas kohtulikus menetluses tõenditena.

ENMK suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta²⁸ toob III peatüki artiklis 1 esile laste parimatest huvidest lähtumise: „Liikmesriigid peaksid tagama, et kõikides lapsi otseselt või kaudselt mõjutavates juhtumites seataks esikohale laste parimad huvid.“ Peatükk IV, mis käsitleb lapsesõbralikku õigusemõistmist kohtumenetluse eel, ajal ja järel, sätestab artiklites 14–15 spetsialistide koolitusega seonduvat (valdkonnaülesed koolitused eri vanuserühmadesse kuuluvate laste õiguste ja vajaduste ning lastele kohandatud menetluste kohta) ning artiklis 17 valdkonnaülese käsitlusviisi kohta üldisemalt, kus soovitatakse töötada välja ühtne hindamisraamistik, mida kasutatakse lapsi otseselt või kaudselt mõjutavate menetluste või meetmete korral ja mis toetab otsuste tegijaid, võimaldades neil iga konkreetse juhtumi puhul laste huve parimal võimalikul moel teenida. Laste antud tunnistuste ja ütluste kohta märgitakse (artiklid 64–74): laste ülekuulamisega peaksid võimaluse korral tegelema koolitatud spetsialistid; ülekuulamine toimuks võimalikult soodsas keskkonnas; julgustada tuleb ütluste audiovisuaalset salvestamist; korduva ülekuulamise peaks läbi viima üks ja sama isik; ülekuulamiste arv peaks olema võimalikult väike ja ülekuulamise kestust tuleks kohandada lapse vanusele ja tähelepanuvõimele ning viia läbi spetsiaalselt loodud lapsesõbralikes ruumides ja keskkonnas.

²⁵ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon (2000). Riigi Teataja II, 11, 57.

²⁶ Vt lähemalt Kask 2011.

²⁷ Justiitsministeerium (2009). Seaduse eelnõu nr 599 SE III seletuskiri. URL <http://www.riigikogu.ee/?page=eelnou&op=ems&emshelp=true&eid=793874&u=20110414165823-> (14.04.2011).

²⁸ Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Monograafia nr 5. (2012). Euroopa Nõukogu: Strasbourg.

1.2. Eestis tehtud uuringud

Analüüsidest KrMSis 1.09.2011 jõustunud muudatusi, on leitud²⁹, et muudatused on kooskõlas ENMK heaks kiidetud Euroopa Nõukogu deklaratsiooniga laste kaitsmisest füüsilise- ja seksuaalvägivalla eest ning EIK praktikaga. Alaealise korduva ülekuulamise vältimiseks loodi ülekuulamise videosalvestamise nõue, kui seda kavatsetakse kasutada tõendina kohtumenetluses. Täpsustati spetsialisti kaasamise nõuet: kaasata pole enam vaja kui menetlejal on eriväljaõpe. Samuti reguleeriti EIK lahenditele tuginedes seda, kuidas kahtlustatav saab realiseerida oma küsitlemisõigust alaealise kannatanu/tunnistaja suhtes, keda kohtusse ei kutsuta. Seadust täiendati paragrahvidega, mis käsitlevad kannatanu/tunnistaja ütluste deponeerimise võimalust eeluurimisel, ja reguleeritakse alaealise poolt kohtueelses menetluses antud ütluste tõendina kasutamise erisusi, andes alused, millal on võimalik lapse ütlusi kohtus avaldada. See tähendab, et enam ei ole vaja eraldi eksperdiarvamust, kas laps on võimeline kohtus osalema või mitte.

Kask järeldeb³⁰, et üldjoontes olid lapskannatanute/-tunnistajate õigusi ja huve tagavad erikohtlemise võimalused olemas ka varem, isesei, kas neid võimalusi alati kasutati, sest seadus seda otsesõnu ei nõudnud ja praktika oli piirkonniti erinev. Seetõttu tehti ettepanek süvendada lastega töötavate uurijate, prokuröride, kohtunike ja advokaatide teadmisi ja oskusi, pakkudes neile järjepidevat väljaõpet ja koolitusi laste ülekuulamisest ja arengupsühholoogiast ning läbipõlemise ennetamisest; pakkuda koolitusi spetsialistidele, ühtlustamaks arusaama sellest, millist rolli peaks alaealise ülekuulamise juurde kutsutav spetsialist täitma nii eeluurimisel kui ka kohtus (näiteks kuidas kohtus esineda, sh ülevaadet kriminaalmenetluse olemusest ja protseduurinõuetest); lisada sisekaitseakadeemia õppekavasse alaealiste menetlemise eripära käsitlev suund, mis muu hulgas hõlmaks videoülekuulamise treeningut ja spetsiaalsete ülekuulamistehnikate omandamist ning lisaks pädevate menetlejate lisandumisele tõstaks ühtlasi valdkonna atraktiivsust tulevaste menetlejate hulgas.

Tomikas³¹ on käsitlenud oma uurimistöös Eesti ja Suurbritannia alaealiste ülekuulamist kohtueelses menetluses. Nii Eestis kui ka Suurbritannias algab protseduur isikuandmete tuvastamisega³², ent Eesti õigussüsteemis ja sellega seonduvas kirjanduses puudub tunnistajaga kontakti loomise kohustuslikkus, mis aitaks parandada uurija ja tunnistaja usaldussuhet ning suurendaks vaba meenutuse osakaalu ülekuulamisel. Samuti annaks see uurijale võimaluse hinnata, milline küsimuste toon ja rõhuasetus peaks ülekuulamisel olema.³³ Tomikas märgib, et Eesti regulatsioonis pole kirjeldatud ülekuulamise etappe ja selle protseduure ning esineb lahkkelisid etappide järjestuses. Krüger³⁴ jagab ülekuulamise kolmeks peamiseks etapiks: vabaks jutustuseks, küsimuste esitamiseks ja vastuolude esiletoomiseks ning eel etapiks loetakse ettevalmistamist ja õiguste selgitamist (nimetatud ka toimingut rakendamiseks), samal ajal kui KrMSi järgi on ülekuulamise esimene etapp õiguste ja kohustuste selgitamine.³⁵

²⁹ Kask 2011.

³⁰ Kask 2011.

³¹ Tomikas 2014.

³² Kergandberg, E. & Pikamäe, P. (koost). 2012. Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne. Juura: Tallinn, lk.232; Fisher, R. P. 2010. Interviewing cooperative witnesses – Legal and Criminological Psychology, 15, lk 25–38.

³³ Ministry of Justice, lk.67.

³⁴ Krüger, U. 2008. Ülekuulamine kohtueelses menetluses, õiguslikud aspektid. Sisekaitseakadeemia toimetised: Tallinn

³⁵ Kergandberg Pikamäe 2012, Lk 232.

Tomikas näitab, et erinevalt Suurbritannia regulatsioonist³⁶ ei ole Eestis ülekuulamise osana sätestatud saadud andmete hindamist ja sellest tuleneva edasise käitumise kavandamist.³⁷ Kuigi ei saa väita, et Eesti kohtueelses menetluses seda ei tehta, jääb ebaselgeks, millal ja kas tuleb seda teha. Tomikas on seisukohal, et parema ülekuulamise ja juurdluse kontekstis paremate tulemuste huvides³⁸ oleks ka Eestis vaja rakendada juhtnööre, nt peaprokuröri juhise kujul.

Tomikas märgib, et juhtnööride kohaselt („Achieving Best Evidence“) peab iga last kohtlema kui indiviidi ja arvestama tema isiku iseärasustega. Ülekuulamise tarbeks tuleb see teave varem välja selgitada.³⁹ Olenemata juhtumi asjaoludest tuleb hinnata lapse individuaalseid vajadusi ja arvestada lapse vanusest, soost, kultuuritaustast, religioosest suhtumisest, võimalikust puudest ning enesekindlusest ja vaimsest arenguastmest tulenevate iseärasustega. Sellise tegevuse eesmärk on tagada lapse heaolu ja turvalisus (tuleb hinnata, kas tunnistamine võib lapsele kaasa tuua emotsionaalset või füüsilist kahju), lapse ja tema vanemate nõusolek tunnistusi anda ning selgitada vajadus arstliku läbivaatamise ja psühholoogiliste hinnangute järele. Tomikas peab vajalikuks sätestada selline eeltöö Eesti regulatsioonis, et seeläbi aidata kaasa ülekuulamise paremale kulgemisele ja lapse huvide paremale kaitsele. Samuti on Eestis reguleerimata küsitleja oskuste hindamine, mis on mitmes riigis üks alaealise ülekuulamise etapp.⁴⁰

Varasematest Eestis tehtud uuringutest on selgunud, et kuigi menetlejate teadmisi alaealiste ülekuulamisest võis pidada heaks, esines probleeme nende teadmiste rakendamisel.⁴¹ Uurijad kasutasid rohkesti suletud küsimusi ja võimaldasid vähem vaba sündmuste meenutust. Ent lapsed vastavad vaba meenutust ja avatud küsimusi kasutades pikemalt kui suletud ja valikvastustega küsimuste puhul.⁴² Lapsesõbraliku kohtumenetluse kohta on välja antud voldikuid lapstunnistajale⁴³, kus on lapsele arusaadaval viisil kirjas, mis võib last kohtus ees oodata.

Eestis on uuritud, milliseid struktureeritud küsitlemismeetodi (nt kognitiivne intervjuu) tehnikaid nii täiskasvanute kui ka alaealistega tegelevad uurijad teavad ja kasutavad ning kui täpselt nad kategoriseerisid küsimuste liike.⁴⁴ Selgus, et kasutati sagedamini neid tehnikaid, mida nad arvasid olevat tõhusad: usalduse loomine tunnistajaga ja viimase võimaluse andmine meenutamiseks enne ülekuulamise lõppu, samuti küsitluse eesmärkide tutvustamine ja soovitus rääkida oma sõnadega kõike, mis juhtunust meelde tuleb. Küsimuste liikide kategoriseerimisel oldi täpsemad selgituste ja peegelduste asjus; avatud ja suletud küsimuste kategoriseerimine oli raskem ning vaba meenutuse ja suunavate küsimuste kategoriseerimine kõige ebatäpsem.

Alaealistega videosalvestatud ülekuulamiste protokolle on 2009. aastal analüüsitud ka laiemalt⁴⁵ kui justiitsministeeriumi ülevaates⁴⁶. Analüüsid 66 lapse videosalvestatud intervjuud aastatest

³⁶ National Policing Improvement Agency. 2009. National Investigative Interviewing Strategy. Lk.7 <http://www.acpo.police.uk/documents/crime/2009/200901CRINSI01.pdf>

³⁷ Lähtuvalt KrMSi §-ist 68; vt ka Krüger 2008.

³⁸ Walsh, D. Bull, R. 2010. What really is effective in interviews with suspects? A study comparing interviewing skills against interviewing outcomes. Legal and Criminological Psychology, 15, 305–321.

³⁹ Ministry of Justice UK, lk 33.

⁴⁰ *Ibid.*, lk 90.

⁴¹ Kask ja Justiitsministeerium 2009.

⁴² Lamb jt 2008.

⁴³ Justiitsministeerium. Tunnistajana kohtus. http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumentid/tunnistajana_kohtus.pdf; European Union Agency for fundamental rights. Lapsesõbralik kohtupidamine: Põhiterminid. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_child-friendly_justice_-_key_terms_ee.pdf

⁴⁴ Kask 2012a.

⁴⁵ Kask 2012b.

⁴⁶ Kask ja Justiitsministeerium 2009.

2004–2008 (vanus 4–14 aastat, keskmine 9) selgus, et avatud ja suletud küsimusi kasutati kõige sagedamini, aga kõige rohkem infot meenutasid lapsed vaba meenutuse abil. Koolieelikutelts küsiti suunavaid küsimusi rohkem kui vanematelt lastelt; samuti esines mitmeseid küsimusi. Suur osa intervjuudest algas suletud küsimustega ja vaba meenutuse järk oli väga lühike.

Thal⁴⁷ analüüsis 25 Lõuna prefektuuri videosalvestatud intervjuud aastatest 2005–2008 ja leidis, et menetlusnorme on tihti rikutud. Nii ei olnud last informeeritud, et lähedase vastu ei pea ütlusi andma. Ülekuulamise kvaliteet sõltus paljus küsituleja oskustest. Vahel anti lastele lubadus, mille täitmist ei saanud tagada („Sa ei pea enam kunagi sellest rääkima”), ja ilmnes märke vähesest ettevalmistusest. Thal märkis, et vead võivad tuleneda eelkõige hooletusest – juures viibivate isikute tutvustamine lapsele läheb meelest ära, ülekuulamise eesmärki tutvustatakse ebaselgelt, õigusi ja kohustusi tutvustatakse pinnapealselt. Küsitluste regulatsioonidele vastavus oli aastal 2008 võrreldes 2005. aastaga parem. Vahel oli last küsitletud ka enne videosalvestatud intervjuud, see aga võib lõppeda tunnistuse kordamisega või ütluste andmisest keeldumisega.

Kokkuvõtlikult, võimaldamaks paremat ülekuulamistoimingut ja paremaid tulemusi juurdluse kontekstis, oleks vaja rakendada küsitlemist suunavaid juhtnööre. Uurijad kasutavad sagedamini neid tehnikaid, mida nad arvavad olevat tõhusad. Avatud ja suletud küsimusi kasutatakse kõige sagedamini, ehkki vaba meenutuse abil meenutavad lapsed kõige rohkem infot. Küsitlemise vähene ettevalmistus võib põhjustada hooletusvigu küsitlemise käigus.

1.3. Mujal tehtud uuringud

Mujal tehtud uuringud on näidanud, et kõige tõetruumad ja täiskasvanute tunnistustega sama-väärsed on alaealiste tunnistajate esmased ja need ütlused, kus kasutatakse laste eripärasid arvestavaid küsitlusmeetodeid.⁴⁸ Struktureerimata küsitlemismeetodite⁴⁹ kasutamisel annab intervjuueeritav juhtunu kohta vähem infot ja võib rohkem alluda suunavale küsitlemisele⁵⁰, samuti võib uurija tunnistajat väsitada, surudes peale kronoloogilises (või juurdlusele olulises) järjekorras meenutamist.⁵¹ Välisriikides on laialt kasutusel spetsiaalselt laste ülekuulamiseks mõeldud struktureeritud küsitlemismeetodid, mis aitavad võrreldes tavalise struktureerimata intervjuuga suurendada detailide hulka laste vastustes, ilma et täpsus väheneks.⁵² Tänapäeval on peamine rahvusvaheliselt tunnustatud meetod laste ülekuulamisel NICHD protokoll.⁵³ Selliste küsitlemismeetodite eesmärk on eelkõige püüda lastel meenutada nii palju kui võimalik ja kasutada ära olemasolevaid mäluressursse, vähendada suunavate küsimuste proportsiooni ning ka teisest ohvrustumist, mida põhjustab korduv traumaatilise sündmuse meenutamine.

Üks menetlejate koolitamise eesmärk on suurendada ülekuulamistel vaba meenutuse osa ja vähendada ohtlike küsimuste hulka.⁵⁴ Menetlejate uuringutest on aga leitud, et ainult koolitused

⁴⁷ Thal 2009.

⁴⁸ Lamb Sterbverg Esplin 2000.

⁴⁹ Struktureerimata küsitlemismeetodites toimub ülekuulamisel vabas vormis juhuslikus järjekorras.

⁵⁰ Fisher Geiselman 1992.

⁵¹ Mälu-uuringutel põhinev ülekuulamise meetod eelkõige täiskasvanutest tunnistajate küsitlemiseks, vt Fisher Geiselman 1992.

⁵² Milne Bull 2003; Holliday, R.E. & Albon, A.J. (2004). Minimising misinformation effects in young children with cognitive interview mnemonics. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 263–281.

⁵³ National Institute of Child Health and Human Development (NICHD), seksuaalselt ära kasutatud laste küsitlemiseks sobiv protokoll, vt Orbach, Y., Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Sternberg, K.J., Esplin, P. W., & Horowitz, D. (2000). Assessing the value of structured protocols for forensic interviews of alleged abuse victims. *Child Abuse and Neglect*, 24, 733–752.

⁵⁴ Lamb jt 2008.

ei paranda küsitlaja käitumist.⁵⁵ Orbach ja Lamb⁵⁶ on märkinud, et kuni 71% küsimustest viieaastaste laste ülekuulamisele on suunatud või suletud küsimused.

Tihti ei suuda uurijad pärast koolitusel osalemist oma sooritust parandada.⁵⁷ Näiteks ei suurendanud koolitustel osalemine avatud küsimuste ja peegelduste arvu ning ülekuulamise algusfaas jäid lühidaks, aga kui uurijatele võimaldati rohkem tagasisidet oma ülekuulamise kohta iga nädal mitme kuu vältel, siis nende tulemused paranesid.⁵⁸ Intervjuude kvaliteedi parandamiseks on välja töötatud ka arvutisimulatsioone, kus võib küsitleda interaktiivset last ja saab soorituse kohta tagasisidet. Uurimusest selgus, et need, kes said tagasisidet, kasutasid rohkem avatud küsimusi ja vähem suletud küsimusi; samuti sisaldasid nende küsitlused rohkem õigeid detaile.⁵⁹

Teoreetilised koolitused parandavad teoreetilisi teadmisi valdkonnast, aga ülekuulamise kvaliteeti ei pruugi paraneda.⁶⁰ Muutused ülekuulamisel toimuvad pärast uue materjali kinnistumist, see aga nõuab järjepidevat harjutamist.⁶¹ Tagasiside peab olema pidev, nt Lamb jt uurimuses⁶² kukkus vaba meenutuse osakaal supervisiooni lõppedes 34% pealt 20%-le, suletud küsimuste arv aga kasvas.⁶³ Tagasisidet mittesaanute rühmas kasutati 78% suletud küsimusi, millest 68% olid kas suunavad või suletud.⁶⁴ Seega on tähtis küsitlajate pidev, nt igakuine superviseerimine.⁶⁵

Eestis on sisekaitseakadeemia koordineerimisel korraldatud kahenädalasi koolitusi⁶⁶ alaealiste kriminaalajade menetlemisele spetsialiseerunud uurijatele. Menetluspraktika uuringutes on aga leitud, et ainult koolitused ei paranda ülekuulamise kvaliteeti. Eespool toodud arvesse võttes saab tõdeda, et vähe on õppematerjale, näiteks videosalvestatud näidisülekuulamisi, aga ka

⁵⁵ Lamb jt 2008; Poole, D.A. & Lamb, M.E. (1998). *Investigative interviews of children: A guide for helping professionals*. Washington, DC: APA.

⁵⁶ Orbach, Y., & Lamb, M. E. (2001). The relationship between within-interview contradictions and eliciting interviewer utterances. *Child Abuse & Neglect*, 25, 323–333.

⁵⁷ Cederborg, A.-C., Orbach, Y., Sternberg, K. J., & Lamb, M.E. (2000). Investigative interviews of child witnesses in Sweden. *Child Abuse and Neglect*, 24, 1355–1361.

⁵⁸ Rischke, A.E., Roberts, K. P., Price, H.L. (2011). Using spaced learning principles to translate knowledge into behavior: Evidence from investigative interviews of alleged child abuse victims. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 26, 58–67.

⁵⁹ Pompèdda, F., Zappalà, A. & Santtila, P. 2015. Simulations of child sexual abuse interviews using avatars paired with feedback improves interview quality, *Psychology, Crime & Law*, 21, 28–52.

⁶⁰ Aldridge, J., & Cameron, S. (1999). Interviewing child witnesses: Questioning techniques and the role of training. *Applied Developmental Science*, 3, 136–147; Powell, M. B., Fisher, R. P., & Hughes-Scholes, C. H. (2008). The effect of intra-versus postinterview feedback during simulated practice interviews about child abuse. *Child Abuse & Neglect*, 32, 213–227.

⁶¹ Warren, A. R., Woodall, C. E., Thomas, M., Nunno, M., Keeney, J., Larson, S., & Stadfeld, J. (1999). Assessing the effectiveness of a training program for interviewing child witnesses. *Applied Developmental Science*, 3(2), 128–135.

⁶² Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Esplin, P. W., & Mitchell, S. (2002a). Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? *Applied Developmental Science*, 6(1), 35–41.

⁶³ Vt ka Powell Fisher Hughes-Scholes 2008.

⁶⁴ Lamb, Sternberg, Orbach jt 2002a.

⁶⁵ Lamb, M.E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Horowitz, D., & Esplin, P. W. (2002b). The effects of intensive training and ongoing supervision on the quality of investigative interviews with alleged sex abuse victims. *Applied Developmental Science*, 6, 114–125; Lamb, Sternberg, Orbach jt 2002a; Stewart Katz La Rooy 2011.

⁶⁶ Koolituse kava on kättesaadav siit: <http://www.sisekaitse.ee/atak/10807/index.php?id=43906>. Perioodil märts 2012 – mai 2014 toimunud 3 koolitustsükli. Koolituse on läbinud kokku 47 politseinikku. Lastekaitseteenistustes/- talitustes töötab kokku (seisuga 06.01.2015) 20 politseitöötajat, neist 16 on jaanuar 2015 seisuga läbinud 2-nädalase koolituse.

rühma- ja individuaalseid supervisioone ning jätkukoolitusi. Samuti on ebaselge, mil määral võimaldatakse alaealiste uurijatele supervisiooni nende tööpingetega toimetulekuks.

2. Videosalvestatud ülekuulamiste analüüs

- Analüüsiti kümnet alaealisega tehtud videoülekuulamise transkriptsiooni. Ülekuulatud laste keskmine vanus oli 10 aastat, ülekuulamine kestis keskmiselt 42 minutit ja lapselt küsiti keskmiselt 292 küsimust.
- Enamikul juhtudel küsiti lapselt üks küsimus korraga. Vaba ja juhitud meenutuse osakaal on väike, kuigi lapsed vastavad nendele küsimustele kõige pikemalt. Võrreldes 2009. aastaga on vähenenud suletud küsimuste osakaal ning suurenenud täpsustamise ja peegeldamise osakaal. Endiselt on probleemne vaba ja juhitud meenutuse osakaalu suurendamine ülekuulamistes. Eriväljaõppe läbinud uurijad kasutasid võrreldes eriväljaõppeta uurijatega rohkem avatud küsimusi ja täpsustamist ning peegeldamist ning vähem suletud ja suunavaid küsimusi.
- Ülekuulamise tegevuste järgnevuse asjus vastavad laste ülekuulamised rohkem kriminaalmenetluse seadustikus sätestatule ja vähem struktureeritud küsitlemismeetodite juhtnööridele. Menetlejale on vaja anda pidevat tagasisidet, et parandada ülekuulamiste kvaliteeti ja rakendada koolitustel õpitud teadmisi praktikasse.

Töötati läbi kümme alaealistega tehtud videoülekuulamise transkriptsiooni Põhja (1), Lõuna (3), Ida (1) ja Lääne (5) ringkonnaprokuratuuri piirkonnast. Kuna analüüsitud ülekuulamiste arv oli väike, siis ei tehta piirkondlikku võrdlust. Ülekuulamised toimusid aastatel 2011 kuni 2014. Ülekuulatud 5 poisi ja 5 tüdrukut vanus oli 5–17, keskmine 10 aastat. Ülekuulamised kestsid 15–94 minutit, keskmine 42 minutit. Analüüsiti kannatanute videoülekuulamisi, tegu oli vägivallakuritegudega: kehalise väärkohtlemise ja seksuaalse enesemääramise vastaste süütegudega (KarSi §-id 121, 141 lg 2 p 1, § 145).

Kaheksal juhul toimus ülekuulamine (võrdlemisi) vahetult pärast kuritegu (sama päev kuni kolm-neli nädalat varem), kahel juhul oli kuritegu toimunud kolm aastat enne sellest teatamist (ja seega enne küsitlemise hetke). Ühel juhul oli kahtlustatav pereliige, seitsmel juhul tuttav, ühel juhul võõras ja ühel juhul polnud võimalik seda ülekuulamise transkriptsiooni põhjal tuvastada. Üheksal juhul oli küsitaja naine ja ühel juhul mees. Kahel korral toimus ülekuulamine kahes osas samal päeval, sest vahetult pärast küsitelamist meenus lapsele kuriteo asjaolude kohta veel infot; ühel juhul toimus kaks ülekuulamist kahel päeval järjest.

Ülekuulamised leidsid aset politsei- ja piirivalveameti ruumides laste ülekuulamiseks mõeldud toas. Neljal juhul ei viibinud küsitlemise juures kedagi, neljal juhul oli juures spetsialist (kaks korda ohvriabitöötaja ja kaks korda sotsiaaltöötaja), kahel juhul viibis juures kannatanu ema (nt laps istus ema süles). Ühel juhul oli ülekuulamise juures ka tõlk. Seitsmel juhul oli ülekuulajaks eriettevalmistuse saanud uurija (ühel juhul viibis juures spetsialist, ühel tõlk) ja kolmel juhul eriettevalmistuseta uurija (kõigil juhtudel viibis juures spetsialist – kahel juhul sotsiaaltöötaja, ühel juhul ohvriabitöötaja⁶⁷).

Küsimuste arv ja tüüpide jaotus

Videoülekuulamiste protokollide analüüsimisel selgus, et keskmiselt küsiti ühel ülekuulamisel lapse käest 292 küsimust (kõige vähem 72 ja kõige rohkem 742 küsimust). Lausungeid oli ühe ülekuulamise kohta keskmisel 414 (139–960) ja lausung koosnes keskmiselt 1,42 lausest. 93%-l juhtudest küsiti lapse käest üks küsimus korraga, 7%-l juhtudest oli küsimusi ühes lausungis kaks kuni viis. Eriettevalmistuse saanud uurijad küsisid 94%-l juhtudest ühe küsimuse korraga,

⁶⁷ Ülekuulamised toimusid aastatel 2012–2013.

eriettevalmistuseta uurijad 91,7%-l juhtudest ühe küsimuse korraga. Mitmeste küsimuste arv on võrreldes 2009. aastaga vähenenud, samal ajal kui lausungeid on küsitlemises rohkem (see tuleneb pikemast küsitlemise keskmisest pikkusest).

Võrreldes käesoleva uuringu tulemusi (vt tabel 1) 2009. aasta uuringuga⁶⁸, võib tõdeda, et vaba ja juhitud meenutuse ning avatud küsimuste osakaal on jäänud samale tasemele. Vähenenud on märgatavalt suletud küsimuste osa ja suurenenud täpsustamise ja peegeldamise osa. Seega on endiselt tähtis suurendada vaba ja juhitud meenutuse osa. Küsimusetüüpide ulatus on suur, see näitab erinevusi ülekuulamiste kaupa (vt tabel 1). Ilmnevad ka erinevused eriettevalmistuse saanud ja ettevalmistuseta uurijate vahel küsimuseliikide kasutamisel: esimesed kasutasid rohkem avatud küsimusi ning täpsustamist ja peegeldamist, vähem suletud ja suunavaid küsimusi.

Analüüsi tulemused näitavad, et küsimusetüüpidel on mõju ka laste vastuste pikkusele (keskmine sõnade arv vastuses) ja see seos oli ka dispersioonanalüüsi (ANOVA) tulemusena statistiliselt oluline (vt tabel 1).⁶⁹ Juhitud või vaba meenutust kasutades vastas laps pikemalt kui suletud või suunavatele küsimustele vastates. Valikvastustega küsimustele vastati pikalt. Üks põhjendus võib seisneda selles, et lausungis peegeldati kõigepealt lapse esialgset vastust ja siis küsiti täpsustav küsimus valikvastusega küsimusena. Uuringutulemused on sarnased varasema uuringuga, kus samuti vaba ja juhitud meenutus aitasid lastel meenutada rohkem infot kui suunavad küsimused.⁷⁰ Laps vastas eriettevalmistuse saanud uurija lausungile statistiliselt oluliselt pikemalt Wilcoxon testi tulemusena ($M = 5.31$, $SD = 11.06$) kui eriettevalmistuseta uurija lausungile ($M = 2.95$, $SD = 7.20$).⁷¹ Seega peaks võimaluse korral last üle kuulama eriväljaõppe saanud uurija.

Tabel 1. Küsimusetüüpide jaotus (%) küsimuste kaupa ühes lausungis ja keskmine sõnade arv vastustes küsimuste tüüpide kaupa

Küsimuste tüüp	% kokku	Ulatus	EU	EMS	M	SD
Vaba meenutus	1,4	0,5–2,4	1,5	0,8	19,68	41,53
Juhitud meenutus	0,9	0-2,2	1,2	0,3	10,36	15,06
Avatud küsimused	29,0	13,3–45,1	31,8	22,1	5,83	9,12
Valikvariandiga küsimused	2,2	0,5–6,1	2,2	2,2	7,36	15,94
Suunavad küsimused	5,8	0,7–16,7	2,8	15,3	2,78	4,19
Täpsustamine ja peegeldamine	34,0	19,1–44,4	37,0	23,3	3,17	6,85
Selgitamine	11,0	2,1–20,1	11,6	11,1	2,39	4,57
Kiitmine	0,3	0–1,0	0,2	0,6	1,80	2,68
Suletud küsimused	15,4	7,5–29,0	11,6	24,3	3,65	8,12
Keskmine					4,37	9,60

Selgitus: M – keskmine; SD – standardhälve; EU – eriettevalmistusega uurijad; EMS – eriettevalmistuseta uurijad. Koguküsimuste arv $n = 4137$.

⁶⁸ Kask ja Justiitsministeerium 2009.

⁶⁹ $F(1,8) = 28.78$, $p < .001$, $\eta^2 = .06$.

⁷⁰ Kask ja Justiitsministeerium 2009.

⁷¹ $z = -5.602$, $p < .001$

Järgmisena⁷² vaadeldi ülekuulamiste vastavust kriminaalmenetluse seadustikus sätestatule ja struktureeritud küsitlemismeetodite juhtnööridele⁷³. Kõik intervjuud algasid lapse tervitamise ja ülevõttega. Kui ülekuulamise juures viibis veel keegi (lapsevanem, spetsialist), siis tutvustati ka neid. Seitsmel juhul selgitati lapsele, et ülekuulamist videosalvestatakse, kahel juhul mitte. Nendest kahest juhust ühel laps küsis uurijalt, miks kaamera lindistab, ja uurija ei rääkinud lapsele tõtt, öeldes, et kaamera ei lindista. Ülekuulamise juures olnud spetsialist ei sekkunud.

Ühelgi korral ei küsitatud lapselt, kas ta on nõus, et ülekuulamist videosalvestatakse. Tõhusa ülekuulamise alus on usalduslik suhe alaealisega. Seetõttu on taunitav, et lapsele ei räägitud tõtt. Kindlasti peab lapsele selgitama, et ülekuulamist salvestatakse, selle kohta tuleb lapselt ka luba küsida ja see ülekuulamisprotokollis fikseerida. Küsimus tekib muidugi olukorras, kus seaduse kohaselt tuleks küsitlemist videosalvestada, aga laps pole sellega nõus. Last tuleks motiveerida, ent mitte sundida ütlusi andma, sest sel võib kannatada ütluste usaldusväärsus.

Kuuel juhul üheksast räägiti lapsele, et ta peab rääkima tõtt, ja viiel juhul kontrolliti, kas laps saab aru tõe ja vale erinevustest. Neljal juhul selgitati lapsele, et tal on õigus lähedaste vastu ütlusi mitte anda, ja lapselt küsiti nõusolekut, kas ta on siiski valmis rääkima. Struktureeritud küsitlemismeetodite juhtnöörid soovivad lapsele selgelt väljendada mõningaid ülekuulamise reegleid. Ühel juhul selgitati lapsele, mida teeb uurija siis, kui ta lapse jutust aru ei saa (näiteks täpsustab); kolmel juhul selgitati lapsele, mida ta peaks tegema, kui ta uurija küsimustest aru ei saa. Kahel juhul tutvustati lapsele, et kui ta ei mäleta või ei tea, siis ta võibki niimoodi öelda. Oluline on lapsega läbi arutada sellised teemad nagu küsimustest arusaamine või „ei tea/ei mäleta“, sest laps võib soovida vastata ka küsimustele, millest ta ei saa aru või mille kohta ta ei tea või ei mäleta, ja seetõttu anda uurijale ebaõiget infot.

Viiel juhul juhatati ülekuulamine sisse neutraalse teemaga (näiteks räägiti, mida lapsele meeldib vabal ajal teha). Seitsmel juhul liiguti edasi ülekuulamise eesmärgi poole. Kuuel juhul paluti lapsel oma sõnadega rääkida, mis juhtus, ja kolmel juhul pikendati vaba meenutuse faasi. Nii käesolevast kui ka varasematest uuringutest⁷⁴ on välja tulnud, et vabale ja juhitud meenutusele vastavad lapsed kõige pikemalt. Seega peaks menetleja pikendama seda faasi nii palju kui võimalik, et saada sündmustest ülevaade, enne kui minna täpsustavate küsimuste juurde.

Seitsmel juhul küsiti infot, kas toimunu juhtus üks kord või rohkem. Seda on tähtis küsida, et saada täpne ülevaade, kas lapse meenutatav on olnud ühekordne või korduv sündmus. Kolmel juhul küsiti, kellele laps veel juhtunust rääkinud on. Seda on tähtis küsida, sest kõige esimesele inimesele võib laps olla rääkinud kõige detailsemalt.

Anatoomilisi nukke kasutati viiel korral, inimese joonistusi ühel korral. Anatoomiliste nukude kasutamisel on leitud, et ühelt poolt võivad need kergendada lapsel ütlusi anda, aga ilma ettevalmistuseta võivad need olla suunavad ja tekitada lastes hämmeldust.⁷⁵ Seetõttu on oluline otsustada, kas neid üldse ülekuulamistel kasutada ning millal ja kuidas nendele tähelepanu osutada. Mõnedes riikides (nt Island) on anatoomiliste nukude kasutamisest laste ülekuulamisel loobutud.

⁷² Üks ülekuulamine on sellest analüüsist eemaldatud, sest analüüsiks oli kättesaadav ainult osaline ülekuulamisprotokoll, seega järgnevad andmed struktureeritud küsitlemismeetodite juhtnööridele vastamisele on esitatud üheksa ülekuulamise kohta.

⁷³ Ministry of Justice UK; Lamb jt 2008.

⁷⁴ Kask ja Justiitsministeerium 2009.

⁷⁵ Ministry of Justice, UK.

Kõik menetlejad andsid lapsele viimase võimaluse enne ülekuulamise lõppu veel midagi meenutada. Neljal juhul tegi menetleja lapse jutust kokkuvõtte. Ülekuulamise lõpus ei mindud kordagi neutraalse teema juurde ega olnud juttu oma kontakti andmisest lapsele, kui lapsele peaks veel midagi meenuma. Neutraalne teema aitab lapsel kujundada küsitlemisest positiivset muljet. Lapsele oma kontakti andmine aitab lapsel menetlejaga ühendust võtta, kui talle peaks veel miski meenuma. Kui püüda väga põhjalikult juhtunut meenutada, võivad mõned mälujäljed aktiveeruda alles pärast ülekuulamist, mistõttu on see samm ülekuulamise lõpus vajalik.

Spetsialist oli kaasatud neljale ülekuulamisele. Kahel juhul piirdus spetsialist uurija faktivigade täpsustamisega (nt sündmuse aeg), kahel juhul püüdis lapsele rohkem selgitada ja lapse öeldut täpsustada, aga ka suunavate küsimustega lapse vastamist ülearu hõlbustada. Spetsialisti küsimuste liike vaadates (kahe spetsialisti küsimused, n=137) kasutati kõige rohkem selgitamist (23,4%), järgnesid suunavad küsimused (21,2%), täpsustamine ja peegeldamine 18,2%, suletud küsimused (15,3%) ja avatud küsimused (14,6%). 2,9%-l juhtudest vastas spetsialist küsimusele, mida menetleja oli lapselt küsinud. Spetsialisti roll ülekuulamise juures on endiselt ebaselge.⁷⁶ Kui spetsialistil pole ettevalmistust kriminaalmenetluse ja küsitlemise taktika alal, võib tal olla raske seista laste parimate huvide eest, st aidata rohkem meenutada kui katkestada menetleja eakohatuid lausungeid. Seega on tähtis täpsustada spetsialisti rolli ja nõudeid.

Ülekuulamise kvaliteet sõltub väga palju uurija isikust. Struktureeritud küsitlemise juhtnõoides näidatud tegevuste järgnevusele vastas seitse ülekuulamist, üks ülekuulamine vastas mõõndustega ja üks ülekuulamine ei vastanud lapsesõbraliku küsitlemise põhimõtetele. Viimati mainitud ülekuulamine (eriväljaõppeta uurija) ei jälginud lapsepärast ülekuulamise järgnevust, lapsele ei öeldud, et ülekuulamist videosalvestatakse, ja lapse küsimuse peale ei räägitud videosalvestamise kohta tõtt („Aga siin ei filmigi keegi“), oldi hinnanguline („Sa oled suur poiss juba? Oled?“) ja süüdistav („Kas sina ei ole kunagi kedagi lükanud?“) ning küsiti kohatuid küsimusi („Kuidas me saame teda vangi panna?“). Ülekuulamise juures viibinud spetsialist oli erapoolik ega seisnud lapse huvide eest, moodustades uurijaga ühistrinde, et last rääkima sundida. Selle ülekuulamise kohta saab öelda, et ei lähtunud lapse parimatest huvidest. Tuleb rõhutada, et ülekuulamine pole koht, kus näidata isiklikku suhtumist kannatanusse, kes ei soovi ütlusi anda, ja laps pole pelgalt tõendi saamise allikas. Laps peab saama kindlustunde, et temaga juhtunu oli vale ja et ta on tubli, kui juhtunust rääkis.

Kõik ülekuulamised olid videosalvestatud ja ülekuulamine toimus üheksal juhul kümnest üks kord – see on kooskõlas Euroopa Nõukogu Ministrite Komitees 12.07.2007 heaks kiidetud Euroopa Nõukogu deklaratsiooniga. Ühel juhul kuulati laps üle kaks korda: esimene kord õhtul ja teine kord järgmise päeva hommikul (kui laps vastas 21 minuti jooksul küsitud küsimustele lisaks peanoogutustele ja -raputustele kokku 44 sõnaga).

Sama deklaratsiooni artikkel 35 lg 1 toob esile, et lapsega koos võib olla tema seaduslik esindaja või täiskasvanu tema valikul. Ühel juhul sekkus juures viibinud lapsevanem ülekuulamise käiku suuremal määral, püüdes aidata lapsel küsimustele vastata, aga olles vastamisega abistamisel suunav; teise küsitlemise juures viibinud lapsevanem püüdis aidata lapsel meenutada ja julgustas teda vastama, aga vastas ka ise mõnele küsimusele, mille uurija oli esitanud lapsele. Kuigi tegu on paari näitega, kinnitab see, et kõnealuse sätte rakendamisega on probleemne. Pigem saaks seaduslik esindaja menetluses osaleda ka näiteks peegelklaasi tagant või kaamera-ruumidest ülekuulamist jälgides. Lapsevanemale tuleks selgitada tema rolli ülekuulamisel ja ka

⁷⁶ Vt ka Kask ja Justiitsministeerium 2009.

seada, mis on ülekuulamise sekkumise tagajärjed. Pikema ülekuulamise puhul peaks lapselt ka vahepeal küsima, kas ta soovib puhata. Samuti on tähtis selgitada ülekuulamisel osalevale tõlgile, et oluline on tõlkida uurija ning lapse vestlust, mitte hakata ise lapsele küsimusi esitama või küsitut täpsustama.

Üks laps rääkis ülekuulamisel, et politseimajas viibimine oli talle ebamugav, ja täpsustas, et ebamugav ja häbitunnet tekitav on ka ülekuulamise teema. Mõnes riigis (nt Island, Norra, Rootsi) on üle mindud nii-öelda lastemaja mudelile, kus kõik lapsega tehakse kõik menetlustoi-ningud eraldi majas või majaosas (alates kohtumeditiinilistest protseduuridest kuni videosalvestatud ülekuulamiseni) või politseijaoskonnast eraldi asuva maja mõnes ruumis. Ehkki tegu on ühekordse näitega, tuleks arutleda, kas ka Eestis oleks otstarbekas kasutada seda mudelit.

Tähtis on hinnata konkreetselt alaealise iseärasusi enne ülekuulamist. See aitab kaitsta lapse huvisid, valmistuda menetlejal ülekuulamiseks (näiteks saada aimu lapse erivajadustest ja kaasata vajalik spetsialist, nt kliiniline lastepsühholoog) ja selgitada videosalvestatava ülekuulamise protsessi (kas laps on sellega nõus). Näiteks jääb praegu ebaselgeks, mis asjaoludel spetsialist ülekuulamisele kaasatakse: kas seaduse alusel (menetlejal pole eriväljaõpet) või olukorrast lähtudes (menetlejal on küll väljaõpe, aga ta arvab, et lapse eripärade, nt võõraste inimestega suhtlemise tõttu võiks spetsialisti juuresolek ülekuulamise kvaliteedile kasuks tulla). Seda teemat oleks otstarbekas edasistes uurimustes selgitada.

Samuti tuleb uurida, kui palju kasutatakse videosalvestatud ülekuulamisi kohtus tõendina, milline proportsioon videosalvestatud ülekuulamistest läheb menetlusse ja milline lõpetamisele ning kas seal ilmnevad erinevused. Juhul kui erinevused ilmnevad, oleks oluline teada saada, kas need on pigem seotud menetleja küsitlemisstiiliga või pigem lapse vanuse ja eripäradega.

Endiselt saab esile tuua, et esineb probleeme struktureeritud küsitlemismeetodite praktikasse rakendamisel⁷⁷ ja ülekuulamise kvaliteet oleneb küsituleja oskustest⁷⁸. Tähtis on ka hinnata järjepidevalt menetleja oskusi ning anda menetlejatele pidevat individuaalset tagasisidet, lähtudes eelkõige struktureeritud küsitlemismeetodite juhtnöörides sätestatust. Näiteks alaealiste küsitlemisel kogenumad uurijad saaksid oma teadmisi ja kogemusi noorematele kolleegidele edasi anda kovisiooni käigus, vaadates videosalvestatud ülekuulamisi ja analüüsides küsimusi ülekuulamise transkriptsiooni põhjal.

Eriettevalmistust pakkuvad laste ülekuulamise alased koolitused on olnud tõhusad, sest väljaõppe saanud menetlejate küsitlemiskvaliteet on võrreldes eriettevalmistuseta küsitlejatega parem. Suurenenud on avatud küsimuste ja vähenenud suletud küsimuste osa küsitlemises. Samas on probleeme mõningate struktureeritud küsitlemismeetodite praktikasse rakendamisel, näiteks on endiselt väike vaba meenutust võimaldavate küsimuste osa. Kokkuvõttes, ülekuulamise menetluslik ja strateegiline korrektsus peegeldab uurija professionaalsust.

⁷⁷ Kask ja Justiitsministeerium 2009.

⁷⁸ Thal 2009.

Kasutatud kirjandus

- Agnew, S.E., Powell, M.B., & Snow, P.C. 2006. An examination of the questioning styles of police officers and caregivers when interviewing children with intellectual abilities. *Legal and Criminological Psychology*, 11, 35–53.
- Aldridge, J., & Cameron, S. 1999. Interviewing child witnesses: Questioning techniques and the role of training. *Applied Developmental Science*, 3, 136–147.
- Cederborg, A.-C., Orbach, Y., Sternberg, K.J., & Lamb, M.E. 2000. Investigative interviews of child witnesses in Sweden. *Child Abuse and Neglect*, 24, 1355–1361.
- European Union Agency for fundamental rights. Lapsesõbralik kohtupidamine: Põhiterminid. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_child-friendly_justice_-_key_terms_ee.pdf
- Fisher, R. P. 2010. Interviewing cooperative witnesses. *Legal and Criminological Psychology*, 15, 25–38.
- Fisher, R.P. & Geiselman, R.E. 1992. *Memory enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
- Holliday, R.E. & Albon, A.J. 2004. Minimising misinformation effects in young children with cognitive interview mnemonics. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 263–281.
- Isiklik kommunikatsioon, meilivahetus Kristi Mäega Politsei- ja Piirivalveametist, 10.12.2014
- Justiitsministeerium. Tunnistajana kohtus. http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumentid/tunnistajana_kohtus.pdf
- Kask, K. 2007. Arengupõhiselt sobivad meetodid laste küsitlemiseks. *Juridica*, 4, 229–238.
- Kask, K. 2010. Spetsialisti rollist alla 14-aastase lapse ülekuulamisel. *Sotsiaaltöö*, 2, 45–48.
- Kask, K. 2010. Menetlejate küsitlemistehnikad. Alla 14 aastaste laste ülekuulamisprotokollide analüüs. *Juridica*, 2, 120–125.
- Kask, S. 2011. *Lapstunnistaja erikohtlemine kriminaalmenetluses*. Magistritöö, Tallinna Ülikool, Sotsiaaltöö Instituut: Tallinn
- Kask, K. 2012a. I use what I use: Estonian investigators' knowledge of investigative interviewing. *Juridica International*, 19, 161–169.
- Kask, K. 2012b. Dynamics in using different question types in Estonian police interviews of children. *Applied Cognitive Psychology*, 26, 324–329.
- Kask, K. ja Justiitsministeerium. 2009. Erialaspetsialistide pädevus alaealiste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamise kohta kriminaalmenetluses. Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus, Kriminaalpoliitika osakond: Tallinn
- Kergandberg, E. & Pikamäe, P. (koost). 2012. *Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne*. Juura: Tallinn
- Krüger, U. 2008. Ülekuulamine kohtueelses menetluses, õiguslikud aspektid. Sisekaitseakadeemia toimetised: Tallinn
- Lamb, M.E., Hershkowitz, I.U., Sternberg, K.J., Esplin, P.W., Hovav, M., Manor, T., & Yudilevitch, L. 1996. Effects of investigative utterance types on Israeli children's responses. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 627–637.
- Lamb, M.E., Sternberg, K.J., & Esplin, P.W. 2000. Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development*, 71, 1586–1596.

- Lamb, M. E., Hershkowitz, I., Orbach, Y. & Esplin, P. W. 2008. *Tell me what happened*. Chichester, UK and Hoboken, NJ: Wiley
- Lamb, M.E., Sternberg, K.J., & Esplin, P.W. 2000. Effects of age and delay on the amount of information provided by alleged sex abuse victims in investigative interviews. *Child Development*, 71, 1586–1596.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Esplin, P. W., & Mitchell, S. 2002a. Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? *Applied Developmental Science*, 6, 35–41.
- Lamb, M.E., Sternberg, K.J., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Horowitz, D., & Esplin, P.W. 2002b. The effects of intensive training and ongoing supervision on the quality of investigative interviews with alleged sex abuse victims. *Applied Developmental Science*, 6, 114–125.
- Milne, R. & Bull, R. 2003. Does the cognitive interview help children to resist the effects of suggestive questioning? *Legal and Criminological Psychology*, 8, 21–38.
- Ministry of Justice, UK. Achieving Best Evidence in Criminal Proceedings: Guidance on Interviewing Victims and Witnesses, and Guidance on Using Special Measures. 2011. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/vulnerable-witnesses/achieving-best-evidence-criminal-proceedings.pdf>(11.03.2014).
- National Policing Improvement Agency. 2009. National Investigative Interviewing Strategy. <http://www.acpo.police.uk/documents/crime/2009/200901CRINSI01.pdf> lk.7
- Orbach, Y., & Lamb, M. E. 2001. The relationship between within-interview contradictions and eliciting interviewer utterances. *Child Abuse & Neglect*, 25, 323–333.
- Orbach, Y., Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Sternberg, K.J., Esplin, P. W., & Horowitz, D. 2000. Assessing the value of structured protocols for forensic interviews of alleged abuse victims. *Child Abuse and Neglect*, 24, 733–752.
- Poole, D.A. & Lamb, M.E. 1998. *Investigative interviews of children: A guide for helping professionals*. Washington, DC: APA.
- Pompedda, F., Zappalà, A. & Santtila, P. 2015. Simulations of child sexual abuse interviews using avatars paired with feedback improves interview quality, *Psychology, Crime & Law*, 21, 28–52.
- Powell, M. B., Fisher, R. P., & Hughes-Scholes, C. H. 2008. The effect of intra-versus postinterview feedback during simulated practice interviews about child abuse. *Child Abuse & Neglect*, 32, 213–227.
- Rischke, A.E., Roberts, K.P., Price, H.L. 2011. Using spaced learning principles to translate knowledge into behavior: Evidence from investigative interviews of alleged child abuse victims. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 26, 58–67.
- Stewart, H, Katz, C., La Rooy, D.J. 2011. Training forensic interviewers. In Michael E. Lamb, David J. La Rooy, Lindsay C. Malloy and Carmit Katz (Eds.). *Children's Testimony: A handbook of psychological research and forensic practice* (2nd ed.) Chichester: Wiley & Sons.
- Thal, E. 2009. *Alaealise kannatanu ülekuulamine ja selle videosalvestamine kohtueelses menetluses*. Bakalaureusetöö, Sisekaitseakadeemia: Tallinn.
- The Scottish Government. 2011. Guidance on joint investigative interviewing of child witnesses in Scotland. <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/365398/0124263.pdf> (01.12.2014).
- Tomikas, U. 2014. *Tunnistajate ülekuulamise meetodite võrdlus Eesti ja Suurbritannia kohtueelses menetluses*. Uurimistöö, Tartu Ülikooli Õigusteaduskond: Tallinn

- Walsh, D. Bull, R. 2010. What really is effective in interviews with suspects? A study comparing interviewing skills against interviewing outcomes. *Legal and Criminological Psychology*, 15, 305–321.
- Warren, A. R., Woodall, C. E., Thomas, M., Nunno, M., Keeney, J., Larson, S., & Stadfeld, J. 1999. Assessing the effectiveness of a training program for interviewing child witnesses. *Applied Developmental Science*, 3, 128–135.

Normatiivaktid

- Eesti Vabariigi lastekaitse seadus. 1992. RT I, 28, 370
- Euroopa Nõukogu ministrite komitee suunised lapsesõbraliku õigusemõistmise kohta. Monograafia nr. 5. 2012. Euroopa Nõukogu: Strasbourg.
- Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. 2000. RT II, 11, 57
- Justiitsministeerium & siseministeerium. 2005. Laulasmaa deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse eelistustest. URL <http://www.just.ee/15087> (13.03.2011)
- Justiitsministeerium. 2009. Seaduse eelnõu nr 599 SE III seletuskiri. URL <http://www.riigikogu.ee/?page=eelnou&op=ems&emshelp=true&eid=793874&u=20110414165823-> (14.04.2011)
- Justiitsministeerium. 2010. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. URL <http://www.just.ee/arengusuunad2018> (14.04.2011)
- Karistusseadustik. RT I 2001, 61, 364; I 2007, 13, 69.
- Kriminaalmenetluse seadustik RT I, 11.07.2013, 1; jõust. 01.09.2013.
- Lapse õiguste konventsioon. 1996. RT II, 16, 56
- Riigikontroll. 2002. *Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses*. Kontrolliaruanne nr 004/2002 Riigi peaprokuröri juhis (29.06.2007). *Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses*.